

ГЕНЕЗИС ЕКОЛОГІЧНО-ОРІЄНТОВАНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ

ЗІНЧЕНКО А., аспірант кафедри готельно-ресторанного
та туристичного бізнесу КНТЕУ

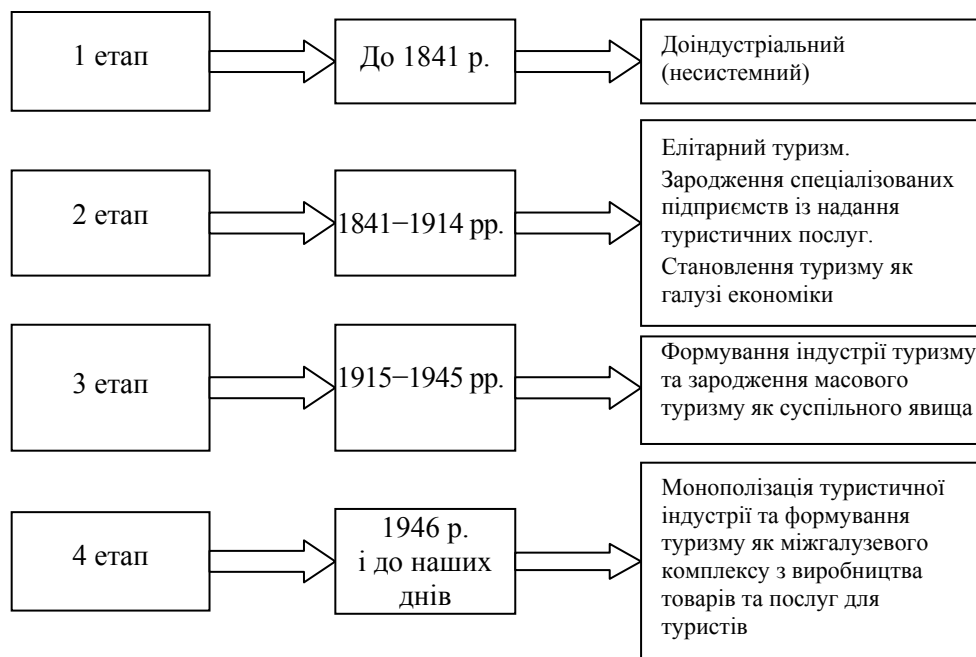
Туризм нині став невід'ємною складовою суспільного життя, що пояснює постійне зростання інтенсивності та потужності туристичних потоків, а також диференціацію їх напрямів. Позитивна динаміка попиту на туристичні послуги стала підґрунтям високого рівня рентабельності та швидких темпів розвитку туристичної галузі у багатьох країнах світу. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що сучасний стан світової економіки, зокрема її подальша глобалізація, дають підстави багатьом експертам розглядати туризм як один із перспективних напрямів соціально-економічної діяльності в ХХІ ст. [1–16].

Мета статті – визначити причинно-наслідкові зв'язки між альтернативними видами туризму та систематизувати тлумачення екологічного туризму як найбільш поширеного поняття.

© Зінченко А., 2010

Появу туризму як суспільного явища пов'язують із мандрівками, що здійснювалися заради відкриття та пізнання світу ще у стародавні часи. Виникнення і поступовий розвиток дипломатичних, торгових, військових і релігійних подорожей упродовж усіх наступних періодів стимулювали збільшення міжнародних обмінів. Однак інтенсивний розвиток туризму зафіксовано лише у XIX ст., коли подорожування все більше набували масового характеру, що дало підстави стверджувати про формування туристичної індустрії. Точкою відліку в розвитку сучасного туризму вважають дату відкриття Р. Смартом (1822 р.) та Т. Куком (1841 р.) перших туристичних агентств.

Таким чином, увесь період, що тривав до 1841 р. відносять до першого етапу розвитку туризму [1–3]. Він мав деякі характеристики, властиві сучасній туристичній галузі, зокрема: подорожування туристів з метою огляду нових місць, тимчасова зміна місця перебування, використання транспортних засобів для досягнення туристичної мети та ін. Однак на той час ці дії були поодинокими, щодо них ще не було накопичено достатньої кількості знань, щоб сформуванати їх у певну систему, адже був відсутній понятійно-категорійний апарат для обслуговування цієї сфери діяльності (рисунки).

Етапи розвитку туризму як галузі національної економіки [2; 3]

Упродовж другого етапу, який тривав до 1914 р., відбувається становлення туризму як окремої галузі. У зв'язку з появою туристичних підприємств, які спеціалізувалися на продажу туристичних послуг, подорожі стають все більш організованими, підвищується рівень якості їх надання.

Під час третього етапу продовжується набуття туристичною діяльністю ознак окремої галузі національної економіки. Спостерігається швидке зростання показників туристичного ринку. Збільшення інтересу населення до подорожей сприяє появі масового туризму як суспільно-культурного та політичного явища.

Як зазначає В. Кифяк [2], туризм починає виокремлюватись у самостійну складову сфери послуг, до того ж в умовах зростання психологічних навантажень та інтенсифікації життя суспільства він стає ефективним засобом рекреації. Від цього часу туризм із "предмету розкоші" перетворюється в одну з першочергових потреб населення високорозвинених країн, що дозволило науковцям визначити новітній (четвертий) етап розвитку туризму.

Практично всі науковці, що досліджували еволюцію туризму, значну увагу приділяли розгляду і встановленню причинно-наслідкових зв'язків між процесами та явищами, що свідчили про стан розвитку певних товарних ринків, динаміку товарно-ринкових, суспільно-політичних та інших відносин, з одного боку, та появою можливостей для туристичної активності, стрімким розширенням спектру туристичних продуктів – з іншого (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація факторів, що вплинули на диференціацію туристичних продуктів*

Фактори	Характеристика
<i>Соціально-економічні</i>	<ul style="list-style-type: none"> • поліпшення добробуту населення та збільшення доходів; • розвиток продуктивних сил; • науково-технічна революція та процеси індустріалізації; • зміна структури вільного часу (введення системи відпусток на підприємствах); • професійна підготовка кадрів; • зміна умов роботи (навантаження, зосередженість, буденна метушня) та необхідність час від часу змінювати середовище
<i>Демографічні</i>	<ul style="list-style-type: none"> • збільшення кількості міського населення; • перерозподіл населення; • зміни у віковій структурі населення (збільшення кількості людей похилого віку)
<i>Екологічні</i>	<ul style="list-style-type: none"> • погіршення стану здоров'я населення; • урбанізація – збільшення техногенного впливу; • погіршення екологічного стану та необхідність у створенні умов його покращання; • глобальні проблеми
<i>Соціально-психологічні</i>	<ul style="list-style-type: none"> • зміна потреб та цінностей; • формування певних стереотипів поведінки; • посилення ролі інформаційних та рекламних засобів; • зростання інтересу людини до здорового способу життя
<i>Природні</i>	<ul style="list-style-type: none"> • різноманітність кліматичних і ландшафтних умов; • багатство флори та фауни; • наявність природних джерел, лікувальних грязей та ін.
<i>Культурно-історичні</i>	<ul style="list-style-type: none"> • багатство матеріальної та духовної культури народів; • наявність (руйнування) історичних пам'яток та загроза їх зникнення; • різноманіття (загроза зникнення) традицій та етнічних основ побуту народів

Примітка. *Узагальнено на основі [1, 4–8] та ін.

Нагальними потребами людини, що актуалізувалися під час останнього етапу розвитку туризму, стали: *по-перше*, активний відпочинок, зміна виду діяльності; *по-друге*, реабілітація здоров'я як фізичного, так і морального. З метою задоволення цих потреб населення все частіше стало вдаватися до зміни середовища проживання та отримання нових вражень. Під впливом зазначених змін на протигагу масовому недиференційованому туризму в 70–80-х рр. ХХ ст. з'явилися нові види туризму, які згодом набули поширення в усьому світі.

Вчені зазначають, що поява і швидке зростання популярності нових видів туризму обумовлені пріоритетами самих туристів, які все більше спрямовані на спілкування з природою, пізнання її явищ та об'єктів, активний відпочинок на природі [9–12]. Зокрема, у роботах Т. Лужанської, С. Махлинця та Л. Тебляшкіної зустрічається поняття "альтернативного туризму" як нової філософії, заснованої на "людському вимірі" феномену туризму. Виникнення різноманітних видів туризму, а також альтернативні підходи до їх визначення здійснювалися під впливом зміни технологічних і сервісних запитів туристів.

Потрібно також наголосити, що збільшення попиту на туристичні послуги спостерігається не лише з боку забезпечених верств населення, а й з боку споживачів середнього та нижче середнього статку, тобто тих груп, що мають суттєві відмінності між потребами та інтересами їх представників.

Ще одним важливим стимулом диференціації виявився негативний вплив масових подорожей на навколишнє середовище, погіршення загального стану місць відвідування. Внаслідок нераціональної експлуатації під загрозою опинилася значна частина історичних пам'яток. Агресивна експансія глобалізованих стереотипів мислення, поведінки, стилів життя негативно вплинула на різноманіття традицій та етнічних основ побуту народів, суттєво загостривши проблему їх захисту від загрози нівелювання. Все назване разом із відчутним погіршенням стану здоров'я населення, особливо в розвинених країнах, детермінувало спочатку усвідомлення необхідності змін, а потім і самі зміни у поведінці певної частини подорожуючого населення.

Значного поштовху популяризації альтернативних видів відпочинку надали спрямовані на захист середовища проживання людини події (проведення досліджень, публікація їх результатів, формування щорічної статистичної звітності, аналіз ринку тощо) та заходи (саміти, міжнародні конференції та семінари, укладання декларацій та ухвалення відповідних концепцій, презентація наукових надбань та обмін досвідом тощо). Названі події та заходи продемонстрували формування нових сучасних поглядів на роль та місце людини у навколишньому світі, а також підтвердили значущість її відповідального ставлення до природних та культурно-історичних багатств.

Зарубіжні вчені (Х. Вайс, Д. Крамер, Й. Крипендорф, Т. Міллер, П. Хасслахер, К. Рохліц, Г. Цебаллос-Ласкурейн, Р. Юнгк та ін.) ще у 80–90-х рр. ХХ ст. вважали, що нові види туризму зародилися в альпійських країнах, спрогнозували перспективи їх розвитку, а також сформулювали головні характеристики кожного з них.

До найбільш помітних тенденцій, які одночасно розглядалися науковцями як детермінанти виникнення альтернативних видів туризму, належать [2]:

- зміна мотивації подорожей;
- розвиток і поширення нових транспортних засобів;
- збільшення кількості подорожуючих;
- охоплення туризмом різних верств населення.

У 80-х роках ХХ ст. відбувається еволюція соціально-економічних моделей туристської діяльності, зазначає О. Мозгова [13]. На зміну моделі масового туризму все впевненіше постає модель сталого розвитку, в межах якої найбільш ефективними видами туризму виступають саме екологічно-орієнтовані види.

На основі ретроспективного аналізу процесів та наукових праць, що стосувалися досліджуваної теми, починаючи з 80-х років ХХ ст. до нинішнього часу можна виокремити чотири етапи розвитку нових видів туризму (табл. 2). Критерієм переходу на вищий щабель (тобто до кожного наступного етапу) стала поява нових цінностей як для окремих споживачів, так і для суспільства в цілому.

Таблиця 2

Послідовність розвитку нових цінностей для окремих споживачів і суспільства в цілому [14–16]

Етапи	Цінності	Характеристика
1980–1987 рр.	Відповідальність за навколишній світ	Протистояння масовому туризму. Звернення уваги на негативний вплив туризму. Потреба суспільства в організованих діях
1988–1989 рр.	Пізнання себе і свого місця у природі	"Гуманізація" туризму, розвиток індивідуальних і диференційованих турів. Соціологічні дослідження мотивацій
1990–2001 рр.	Організована діяльність щодо захисту середовища проживання	Створення першої міжнародної організації, інтеграція суспільства у вирішенні глобальних проблем
2002–2010 рр.	Можливість обміну досвідом та навчання	Вивчення міжнародного досвіду з надання послуг у сфері нових видів туризму та поступове впровадження міжнародних стандартів у діяльність вітчизняних підприємств

На етапі виникнення нових видів туризму суспільство відчувало гостру необхідність в індивідуалізації туристичної пропозиції, на противагу надмірному розвитку масового туризму. Крім того, до головних цінностей для суспільства долучилася його відповідальність за навколишній світ.

У 1988 р. з'явилася фундаментальна праця І. Мозе "М'який туризм у національному парку у Високому Тауерні", в якій досить глибоко проаналізовано термінологію немасових видів туризму, відображено їх нові "альтернативні" характеристики [14]. У цей же час вчені США провели соціологічні дослідження споживачів туристичних послуг, визначили значне зростання попиту саме на екологічні тури й описали фактори, що вплинули на цю динаміку [4]. Таким чином, упродовж другого етапу відбувся значний прорив у формуванні ставлення суспільства до актуальних проблем розвитку туристичної галузі та визначення ролі людини в їх вирішенні.

Вагомий внесок у популяризацію нових (альтернативних) видів туризму зробила Міжнародна екотуристична організація (TIES – The international ecotourism society), що була заснована у 1990 р. Ця організація займається просуванням та поширенням інформації про екотуризм і сталий розвиток туризму, на сьогодні вона має представництва в більше ніж 90 країнах. Як неурядова структура TIES запроваджує директиви і стандарти, проводить дослідження та публікує їхні результати з метою сприяння розвитку екотуризму. Крім того, починаючи з 2000 р., постійно здійснює оцінку важливості цього напрямку туризму.

Упродовж 1990–2001 рр. активізувалася організована діяльність щодо вирішення глобальних проблем, з якими пов'язана туристична діяльність. Проведено велику кількість тематичних конференцій та семінарів, а також запроваджено щорічну статичну звітність щодо тенденцій розвитку туристичного ринку. Водночас відбувалася трансформація суспільної думки, що пов'язана зі зміною мотивації подорожей і виникненням нових потреб.

Четвертий етап (2002–2010 рр.) характеризується появою можливостей у кожного з діячів туристичного ринку аналізувати та порівнювати результати своєї діяльності з досягненнями контрагентів не лише вітчизняного, а й міжнародного ринку, впроваджувати успішний досвід на своїх підприємствах і посилювати конкурентні позиції на туристичних ринках своїх країн. Слід звернути увагу, що важливою цінністю для суспільства стала його здатність виявляти власні переваги та можливості, на основі чого визначати ресурси для максимізації ефективності діяльності власного туристичного підприємства, туристичної галузі та національної економіки в цілому.

Узагальнивши дослідження зарубіжних науковців і практиків, А. Бабкін визначає такі ключові характеристики альтернативного туризму [3]: немасовість (тобто ці види туризму відносно рідкісні); трудомісткість щодо створення кінцевого продукту; капіталомісткість; комплексність (поєднання ознак різних видів туризму); вторинність або непершочерговість (вони обумовлені вторинними потребами туризму); фінансування з використанням нетрадиційних джерел. Ці характеристики не були притаманні традиційним видам туризму.

Відповідно до хронології розвитку альтернативних видів туризму розвивалася і їхня термінологія. Науковці та практики туристичної галузі поступово ввели в обіг нові терміни для дефінування альтернативних видів туризму: екологічний, зелений, сільський, природний, гірський, м'який, відповідальний, стійкий та ін. Найчастіше в науковій літературі зустрічається термін "*екологічний туризм*", вперше запропонований у 1978 р. Г. Міллером, який визначив його, як "життєздатний туризм, чутливий до навколишнього середовища, що включає вивчення природного та культурного середовища і має на меті поліпшення стану в ньому".

Майже одночасно з Т. Міллером і незалежно від нього визначення екологічного туризму сформулював економіст-еколог Г. Цебаллос-Ласкурейн (1980 р.), на думку якого, *екологічний туризм* – це подорож у відносно недоторкані або незабруднені природні куточки зі специфічною метою навчання, захоплення та/чи отримання насолоди від спостереження за природою, ландшафтами, рослинами та дикими тваринами, а також вивчення культурних особливостей цих територій.

Проведений аналіз дозволив встановити, що до тлумачення терміну "екотуризм" на сучасному етапі не існує однозначного підходу. Незважаючи на різноманітність та різновекторність визначень, представлених у публікаціях, їх усі можна умовно віднести до однієї з трьох груп, виокремлених автором статті (табл. 3). До *першої* з них увійшли дефініції значної групи науковців, що у своїх визначеннях акцентують увагу на меті екотуризму, а також вказують на його здатність зберігати навколишнє середовище, мінімізувати негативний вплив на довкілля тощо. У *другу групу* об'єднані визначення, в яких екотуризм розглядається як невід'ємна частина інших видів туризму, що виникли на противагу масовим видам, і яким притаманні певні характеристики. *Третя група* презентує визначення, в яких обґрунтовується точка зору на екотуризм як на комплексне поняття (концепцію), що передбачає екологізацію самої пропозиції та зміни у ставленні суспільства до природи.

Таблиця 3

Систематизація визначень екологічного туризму

Група	Визначення	Автори (організації)	Критерії систематизації
I	Екотуризм – це вид туризму (відпочинок) у відносно незабрудненій природній території; <i>що передбачає</i> : збереження навколишнього середовища; мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище та покращання його стану; з <i>метою</i> : фізичного та духовного просвітництва; врахування інтересів місцевого населення та покращення його добробуту	Г. Цебаллос-Ласкурейн, Г. Міллер, Міжнародна екотуристична організація, Робоча група з екотуризму Німеччини, О. Дмитрук, Е. Ледовских, Н. Моралева, А. Дроздов, В. Кекушев, В. Сергеев, В. Степаницкий, Всесвітній фонд захисту природи, Організація екотуризму США та ін.	Спільні характеристики екотуризму, які визначають основні тенденції розвитку туризму впродовж останніх десятиліть
II	Екотуризм – це невід’ємна частина інших видів туризму; м’який, тихий, немасовий, спокійний, нетехнізований – альтернативний вид туризму; соціальна та культурна відповідальність; інтактний (безпосередній) контакт з природою	Й. Криппендорф, П. Хасслахер, К.-Х. Рохлітц, Д. Крамер, В. Кифяк, Н. Мамаєва та ін.	Екотуризм визначається не лише як новий альтернативний вид туризму, а й як комплексна характеристика, що притаманна більшості видів туризму, які виникали на противагу масовому туризму
III	Екотуризм – це комплексна концепція: екологізація пропозиції (лише екологічно чисті продукти, екологізація асортиментної політики); з одного боку, визначається як ринкова ніша, з іншого – як лише позитивний вплив людини на природу (невиснажливе використання та збереження для майбутніх поколінь); зміна ставлення до природи – зі споживацького на дбайливе	С. Скибинський, Л. Іванова, О. Моргун, Е. Арсенєва, А. Кусков, Н. Феоктистова, Т. Бочкарева, Т. Лужанська, С. Махлинець, Л. Тебляшкіна та ін.	Концептуалізація туристичних продуктів зумовлена еволюцією потреб суспільства під дією визначених факторів

Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити певні висновки. На основі аналізу останніх публікацій визначено основні чотири етапи розвитку туризму та встановлено причинно-наслідковий зв'язок між процесами та явищами, які відбувались протягом останнього етапу. Крім того, виокремлено групи факторів, що вплинули на зміни у туристичній галузі, такі як: соціально-економічні, демографічні, екологічні, соціально-психологічні, природні та культурно-історичні. Наведена класифікація дозволяє визначити появу альтернативних видів туризму та їх екологічну орієнтованість. Зокрема, диференціація туристичної пропозиції пояснюється поступовим переходом від моделі масового туризму до моделі сталого розвитку та обґрунтована появою нових цінностей як серед окремих споживачів,

так і в масштабах усього суспільства. У такій ситуації виникають нові терміни для дефінування альтернативних видів туризму, серед яких найчастіше зустрічається поняття "екологічний туризм". Проведений аналіз термінології екотуризму та інших екологічно-орієнтованих видів дозволив встановити основні підходи до тлумачення терміна "екотуризм".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Квартальнов В. А.* Туризм : учебник / В. А. Квартальнов. — 2-е изд. — М. : Финансы и статистика, 2007. — 320 с.
2. *Кифяк В. Ф.* Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. — Чернівці : Книги-XXI, 2003. — 300 с.
3. *Бабкін А. В.* Специальные виды туризма / А. В. Бабкін. — Ростов н/Д : Феникс, 2008. — 252 с.
4. *Бочкарёва Т. В.* Экотуризм: анализ существующего международного опыта / Т. В. Бочкарёва. — М., 2003.
5. *Костриця М. М.* Сільський туризм: теорія, методологія, практика) : монографія / М. М. Костриця ; за наук. кер. і заг. ред. Є. І. Ходаківського, Ю. С. Цал-Цалка. — Житомир : ЖДТУ, 2006. — 196 с.
6. *Лужанська Т. Ю.* Сільський туризм: історія, сьогодення та перспективи : навч. посіб. / Т. Ю. Лужанська, С. С. Махлинець, Л. І. Тебляшкіна ; за ред. І. М. Волошина. — К. : Кондор, 2008. — 385 с.
7. *Арсеньев Е. И.* Основные концепции и направления современного эко-туризма: компаративный анализ / Е. И. Арсеньев, А. С. Кусков, Н. В. Феоктистова // Туризм и культурное наследие : межвуз. сб. науч. тр. — 2005. — Вып. 2. — С. 186–205.
8. *Кекушев В. П.* Основы менеджмента экологического туризма : учеб. пособие / В. П. Кекушев, В. П. Сергеев, В. Б. Степаницкий. — М. : Изд-во МНЭПУ, 2001. — 60 с.
9. *Дмитрук О. Ю.* Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навч. посіб. / О. Ю. Дмитрук. — К. : Альтерпрес, 2004. — 192 с.
10. *Храбовченко В. В.* Экологический туризм : учеб. пособие / В. В. Храбовченко. — М. : Финансы и статистика, 2003. — 208 с.
11. *Биркович В. І.* Сільський зелений туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України / В. І. Биркович // Стратегічні пріоритети : наук.-аналіт. шокварт. зб. — 2008. — № 1 (6). — С. 138–143.
12. *Кузьменко Ю.* Туризм: екологічний, зелений или сільський? / Ю. Кузьменко [03.02.2009]. — Режим доступу : <http://www.ruraltourism.com.ua>.
13. *Мозговая О.* Инструменты управления развитием экологического туризма в регионах мира / О. Мозговая // Белорус. журн. междунар. права и междунар. отношений. — 2004. — № 2.
14. *Mose I.* Sanfter Tourismus im National park Hohe Tauern / I. Mose. — S.l., 1988.
15. *Міжнародна екотуристична організація (TIES).* — Режим доступу : <http://www.ecotourism.org>.
16. *Екотуризм у Росії.* — Режим доступу : <http://www.ecotourismrussia.ru>.

6. *Ільяшенко В.* Державна підтримка інституціональних перебудов у сфері товарного обігу / В. Ільяшенко. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/...journals/DUTP/2006-1...06ivasto.pdf>.
7. *Статистичний щорічник України за 2008 рік.* — К. : Держкомстат України, 2009. — 566 с.
8. *Жукович І.* Порівняльний аналіз розвитку науково-технічного потенціалу України та інших країн світу / І. Жукович, Ю. Рижкова // *Статистика України.* — 2009. — № 2. — С. 69–76.
9. *Хвесик М.* Інституціональні трансформації в підгалузях легкої промисловості регіонів України / М. Хвесик, О. Царенко. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr/ep/2009_3/files/ECON_03_2009_Hvesik_Tsarenko.pdf.
10. *Положення про Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва.* — Режим доступу : http://www.gov.org.ua/control/publish/article?art_id=6935520&cat_id=43169.
11. *Державна цільова програма розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення реалізації державної інноваційної політики та моніторингу стану інноваційного розвитку економіки.* — Режим доступу : http://www.gov.org.ua/control/publish/article?art_id=130557640.
12. *Державна цільова економічна програма розвитку внутрішнього ринку на період до 2012 року.* — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=828-2009-%EF>.